

տի յաջողի չէզոքները գործունէութեան մէջ մտցնել : Տրէյֆիւսի խնդրը շատ աւելի շուտ, շատ աւելի զօրաւոր կերպով կը բացուէր եթէ Ֆրանսայի «չէզոք»ները այդչափ երկար ժամանակ հեռու չպահէին ինքզինքնին այդ տեսակ փափուկ ու ծանր խնդրի մը : Ուղղութիւնները գծուած են; կոխը սկսած է արգէն եւ ուշ կամ կանուխ ամէն բան կը պարզուի, եւ այդ պարզուիլը ամենէն օգտակար արդիւնքները կը ստեղծէ : Մեր մէջ ալ չէղքներու դերը պէտք է վերնայ : Ուղղութիւնները պէտք է որոշուին, կոխը աւելի բարոյական ձեւ մը պէտք է առնէ, եւ պէտք է որ ազգը իր բոլոր ուժերը դնէ այդ կոխին մէջ :

Արտասահմանի մէջ Հայոց մտաւորական գործունէութիւնը մեծ օգուտներ պիտի տայ : Կայ կէտ մըն ալ զոր պէտք չէ երեք ուշադրութենէ հեռացնել, այն է մեր զարդներուն խնդիրը, հին խնդիր մը որ միշտ նոր է : Ազգի մէջ փրակներդանացմանը մէջ զարդն ու մամուլը առաջին պերն ունին : Վերջին ժամանակներու զօրացնելու համար, մինչդեռ վարժարանները կը մնան նոյն մարդոց ձեռքը նոյն ուղղութեան մէջ, անփոփոխ : մեր հին «ղազնէր» ճիւղներուն տեղ ունեցանք հրապարակագիրներ : Բայց պատուելիները պատուելի մնացին : Արդեօք Անանիսի մէջ տեղ պիտի չտա՞ր զարդներու հարցին : Արտասահմանի մէջ յուզուած մտաւորական շարժումը աստիճանաբար երկիրը կը փոխադրուի : այսօրուան ուսանողները երկրին մէջ վաղուան գործող երիտասարդութիւնը պիտի կազմեն : Ինչ որ առ այսմ է չնքե կրնար ընել երկրի մէջ՝ գտնէ աշխատինքն գուրք ընել : Այս առթիւ ուրիշ խնդիր մըն ալ կը ներկայուի մտքիս : Ընթերցանութիւնը երթալով պէտք մը կը դառնայ մեր ժողովրդի հասարակ դասակարգին մէջ : Խօսքս ամսառոյտով Արեւմտեղ-րիայի համար, ըսեմ թէ հոս կայ բանուոր դասակարգ մը որ կարգալ կ'ուզէ, կրթուի կ'ուզէ, թրիք ու գիրք կը փնտռէ : Անշուշտ այդ փափաքը կը տեսնուի ուրիշ երկիրներու զաղթականութեանց մէջ ալ : Պէտք չէ՞ որ արտասահմանի հայ ուսանողութիւնը այդ փափաքը գտնացնելու աշխատի, եւ տայ ժողովրդին պրզ-սիւկ գրքոյնի գանալան պարունակութեամբ, թարգմանութիւն կամ հեղինակութիւն, ինչ որ մեծ աշխատանքներ մը չէ մեր ուսանողութեան համար : Մոսկուայի ու Բեթերսպուրկի հայ ուսանողները ընկերութիւններ ունին ու ժողովը-

զական գրքեր կը տպեն, եւ մեծ յաջողութիւն կը գտնեն : Մերինները կրնան անոնց օրինակին հետեւիլ :

Այս բոլոր բազմադիմի գաղափարները կ'ուզեմ ձեռքի յայտնել կարգալէ յետոյ Անանիսի խմբագրականները : Տեսնել մեր թերութիւնները, խրատուիլ անցեալէն, գործել դիտնալ, ու գործել : Այս է իմ մտածելու եղանակս :

Աղեխանդրիս

ՕՇԻՆ

Պ. ՉԵՐՄԱՋԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ

Այս բոլորիս ձեռքս կը հասնի Պ. Չերագի պատասխանը «Պատասխանատուութիւնները» յօդուածին, եւ պէտք կը գտնուի երկու բառ բառու :

Այն նեթագրութիւնը որով Պ. Չերագ կը նկրտի պահ մը մտքէն անցընել թէ ես «Պատասխանատուութիւնները» յօդուածս գրած ըլլամ «Ճայրայեղ փափաքով մը հաճելի ըլլալու Նուպար փաշային՝ որ դեռ կ'ապրէր», պատիւ չի բերեր l'Arménieի տնօրէնին : Նախ, Նուպար փաշային հաճելի ըլլալ ուզող մը անոր հոգեւորքի օրերուն չպիտի սպասէր իր յօդուածը գրելու համար : Պ. Չերագ գիտէր որ երեք չորս ամառ է վեր, Նուպար փաշա, չաթեկու եւ նոյն իսկ խօսելու գրեթէ անկարող, կեանքի ստուեր մըն էր միայն, Բայց արգէն ես միամտութիւնը ունեցեր էի կարծելու թէ Պ. Չերագ զիս քիչ մը ճանչցած է եւ գիտէ թէ ո եւ է անձի հաճելի ըլլալու համար յօդուած գրելու սովորութիւնը երբեք չեմ ունեցած : Ներսէսին, Օտեանին, Սիրիականին ու Չերագին գործունէութիւնը քննադատած ատեն, ես բաւականացած էի ապացուցանելով թէ այդ գործունէութիւնը սխալ հայրենորու վրայ հիմնուած էր, եւ ո եւ է ձգտում չէի ունեցած այդ սխալին ներքեւ եսական նկատումներ փնտռելու : Լաւագոյն էր որ Պ. Չերագ իմ օրինակին հետեւած ըլլար : Քննադատողին անձնականութեանը դպչելու դրութիւնը պէտք է ձգել այն տեսակ քննադատողներուն որոնք փաստ չունին որոշած փաստերուն դէմ հանդիման եւ քննադատութիւնը կը կարծեն ջրել՝ անձնական նկատումներ ստեղծելով անոր տակ :

Եւ Պ. Չերագի պատասխանը, զժաղգաբար, հարուստ չէ փաստերով : Այդ երկայն յօդուածը, որ դեռ առաջին մասն է եւ պիտի շարունակուի, ուրիշ բան չի պարունակեր բայց եթէ պարզապէս ու անդրադուելի ջատագովութիւն մը Ներսէսի

ընթացքին ։ Եւ մէկիկ մէկիկ , իրողութիւններ թուելով , ցուցուցած էի սխալները , եւ անոնց հետեւանքները ։ Պ. Չերազ ներատուութեան չ'առնիր զանոնք , կը շատանայ հրատարակելով Օտուանի մէկ նամակը որ Ներսէսը կ'աստուածացէ , որպէս թէ Ներսէսը սխալին գործակից եղող անձը հրապրումը փաստ մը ըլլար Ներսէսը քննադատողներուն դէմ ։

Պ. Չերազ կը կարծէ թէ Պերլինի 61րդ յօդուածը Սան-Սթեֆանոյի 16րդ յօդուածէն աւելի արժէք ունէր . այդ մասին պիտի գրեմ վերստին , հիմա սաչափը ըսեմ որ այդ հրապարակ 61րդ յօդուածը չկրցաւ 200,000 հայեր կորուստէ ազատել . . .

Պ. Չերազ կը յայտարարէ թէ Պերլին գացող հայ պատգամաւորները անխափաստ բան մը ըսածն չեն Ռուսիոյ մասին . կը զարմանամ որ Պ. Չերազ կը յամառի հերքել բան մը զոր աւելն ոք գիտէ այսօր եւ որուն դրական ազացոյցները պիտի տամ ընդհուպ . եւ Պ. Չերազ ոչինչ կ'ընէ յօդուածիս ամենէն կարեւոր կէտին վրայ , այն է թէ Պերլինի պատգամաւորները , անգիտակցաբար , Թուրքին կամըր կատարած եղան . արդ՝ ա՜նա բարձրորէն ձեռնհաս անձ մը , Պ. Պէռսոն , որ արդէն այդ գաղափարը երկը տարի առաջ յայտնած էր իր Սուրբաբինի երդախաղանքները գրքին մէջ (1) , այսօր իմ կարծիքը կը չեղծէ իր նամակով որ այս թուով կը հրատարակուի ։

Պ. Չերազ կը շարունակէ մեծ քաղաքագէտի տեղ դնել Ներսէսը , որ հաշուետուութեան ժողովին օրը «ճամբայ ելէ՛ք դէպի Հայաստան» կը գոչէր ժողովականներուն , առանց զուշակել կարենալու . թէ իր ճառէն շարքաք մը յետոյ Եղիա Տոսեւսեան պիտի ձերբակալուէր եւ պիտի սկսէին սեղմուաներն ու հալածանքները . . .

Փոխանակ մեղադրեցու ինձի որ չեմ անուանած երկու անձեր որոնց ակնարկած եմ յօդուածիս մէջ , Պ. Չերազ աւելի խոնձ ու խղճամիտ վարմունք մը ունեցած կ'ըլլար եթէ ինքն ալ տեսակ մը անուաններ այս առիթով հրապարակելէ զգուշանար ։

Վերջապէս , չեմ կրնար չդիտել որ Պ. Չերազ , — այն վայրկեանին իսկ ուր կը կարծէ ուրիշներուն քով տեսնել ծայրայեղ հանդակատարութիւն աշխարհի անձի մը համար որ պէտք չունէր չղոյնըրթուելու եւ որ չղոյնըրթուէր կ'ատէր , — ինքը կը ձգտի , նոյն իսկ դադաղին

առջեւ Հայերէն չ'հասկցողած այդ Հայուն , մշտնջենաւորել անարգար եւ ապաշորո՛ր անտարբերութիւնը զոր հայ ազգը ցուցուց այդ մարդուն կեանքին ամենէն հայակալան , ամենէն ցեղեցիկ ձեռնարկին հանդէպ . Պ. Չերազ լի յիշատակէր , Նուպարի կենսագրութեան մէջ , անոր հայական ծրագիրը . եւ սակայն պա՛րտք մըն էր որ , գոնէ այս հանդիսաւոր պարագային մէջ , Պ. Չերազ հրապարակաւ խոստովանէր ինչ որ մինչեւ հիմա ծածուկ պահած էր : Այնիւրեւ քաջ բան մըն է սխալը խոստովանիլ գիտնալ . Պ. Չերազ որ , չեմ գիտեր ի՜նչ իրաւունքով , կ'երեւակայէ թէ ես նախատած եմ (!) Ներսէսի յիշատակը , ճշմարտապէս կը վիրաւորէ Նուպար փաշային յիշատակը՝ իր լուսթիւմըրը զգացնելով թէ Ներսէս աղէկ ըրաւ անոր միջամտութենէն չօգտուելով ։

Ան այժմ այսչափ Պիտի դառնամ այս խնդրոյն երբ Պ. Չերազ աւարտէ իր պատասխանը : Չեմ սիրեր վիճաբանիլ . բայց այս խնդիրը , ամէն անձնականութենէ վեր , ազգային կենսական կարեւորութիւն ունի , եւ օգտակար է որ լուսաբանուի : Պ. Չերազ ամբողջ անցեալ չըլլան մը կը ներկայացնէ . անոր խօսքը նշանակութիւն ունի . եւ զո՞ն եմ որ զի՛նքը մղեցի բացատրութիւն տալու : Իր բռնաներէն սիրով պիտի քաղեմ ինչ որ գտնեմ ճիշդ . բայց կը փափաքեմ որ կարենայի համոզել զինքը թէ Նուիրազորեւած սըխալին յարգանքը շնատակար յարգանք մըն է , եւ թէ պէտք չէ ըլլալ այն անձերէն «որ ոչինչ կը սորվին եւ ոչինչ կը մոռնան » ։

Ա. 2..

«ԱՆԱՋԻՏ»Ը ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՄԱՍԼՈՑԻ ՄԷՋ

Պոստմին , Պ. Խորէն Անդրեանս , որ անգլիերէն սերուն բանաստեղծութիւններ տուած է ամերիկեան Յերթրու , մեզի կ'իմացնէ Յէ տեղական լրագրի մը մէջ հրատարակած է Թարգ՝ մանուկները Մեր-Երօ «Եշխորդի» ին , Բաշտանի «Յեղին Յայն» ին եւ Փափագանի «Ինչո՛ւմ էր ոյժը» ին , որոնք «Անաճիտ» ի առաջին Պոստմին մէջ երեւցան ։

«Իմանիմէ Նուզիշ» հանգէսին յուշարարի Սիւր կը պարտնակէ գեղեցիկ նորակա մը . «Ուրուականը» տիպոսով , մեր աշխատակից Օր. Զապիլ Յովհաննեսեանի ։

Le Gérant : Georges WALINE

12-98 3227. — Paris. Typ. Moitte Père et Fils, rue Amelot, 64.

(1) Վ. ՊԵՐՍՈՆ. — «Սուլթանին քաղաքականութիւնը» , էջ 146